

BORVENDÉG ZSUZSANNA

EGY „JAVÍTHATATLAN KAPITALISTA” BALLADÁJA, AVAGY A MILLIÁRDOS FILANTRÓP ESETE A KOMMUNIZMUSSAL

Cyrus Eaton és a kádári Magyarország

KIVONAT: Magyarország a második világháborút követően gazdasági hídként vállalt szerepet a két világrend közötti burkolt együttműködés megvalósításában. Ezzel segítette a tőke és a technológia beáramlását a blokkba, amely egyaránt kedvező volt a Szovjetunió és a hazai kommunista párt számára is. Kádár János a nyugati nyitás politikájával erősítette ezt a tendenciát, mivel legitimitációjának megteremtését remélte ettől. A tanulmány a korai Kádár-rendszer egyik nyitási kísérletét dolgozza fel. Egy amerikai milliárdos üzletember, Cyrus Eaton – kihasználva a szovjet politikai irány enyhülését – az 50-es évek második felétől gazdasági együttműködésre törekedett a kommunista tömb országaival, így Magyarországgal is felvette a kapcsolatot 1960-ban. A pártvezetés igyekezett kihasználni a lehetőséget, hiszen a megtorlások miatt az Egyesült Államok teljesen befagyasztotta a diplomáciai érintkezést hazánkkal, ezen pedig a kínálózó informális csatorna megnyitásával kívántak enyhíteni. Ráadásul lehetőséget láttak arra, hogy Eatonon keresztül bizonyos ipari együttműködés kialakítása mellett az amerikai magyar emigráció felé is csatornát nyissanak. A tőke és a technológia beáramlásához elengedhetetlen volt Kádár János rend-

szerének szalonképessé tétele, ráadásul ebben Eaton is hajlandó volt közreműködni, mivel az ő pénzügyi érdekei is ezt kívánták. Ezzel a 60-as évek elején megszületett – és máig használatos – a milliárdos „filantróp” üzletember archetípusa a magyar sajtóban, amely tökéletesen megfért az imperialistaellenes propaganda hangoztatásával.

KULCSSZAVAK: hidegháború, Kádár-rendszer, emigráció, állambiztonság, hírszerzés, diplomácia, külpolitika, gazdaságtörténet

„Nem Cyrus Eaton az első olyan amerikai üzletember, akire hatalmas benyomást tett a szovjet ipar, a mezőgazdaság, a technológia és a tudomány fejlődése, és ezért a Szovjetunióból azzal a következtetéssel tért haza, hogy a szovjet nép szocializmusa működik.”¹ – olvashatjuk a *Népszabadság* egyik 1983-as cikkében.* Vajon mi indíthatta a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) lapját arra, hogy a milliárdos üzletembert, a saját magát javíthatatlan kapitalistának nevező pénzügyi spekulánst és nagyvállalkozót méltassa születésének századik évfordulóján? Ki volt Cyrus Eaton, és mi kötötte őt a szovjet blokkhoz? Jelen tanulmány nem egy életpályát kíván felrajzolni, hanem arra a kibeszéletlen ellentmondásra akarja felhívni a figyelmet, hogy a tőkeellenesnek minősített kommunista ideológia felszíne alatt a szocialista blokk pártelitjének gondolkodását – és ezáltal a rendszer lényegét – a kapitalista nagytőkéhez való igazodás határozta meg a bolsevik hatalomátvétel kezdetétől fogva. Magyarország az élen járt a kapitalista világ és a kommunista államok közötti gazdasági hidak kiépítésében és fejlesztésében, ráadásul a kádári nyugati nyitás politikája kedvezett a külgazdasági kapcsolatok élénkítésének. A Kádár János vezette hatalom szövetségének elkeresztelt politikája tarthatatlan lett volna a kapitalista államok pénzügyi együttműködése nélkül, így a fejlett technológia és a tőke beáramlása létkérdéssé vált.

1 Szabó L. István: Egy „javíthatatlan kapitalista”. *Népszabadság*, 41. (1983) 304. sz. 1983. december 28. 4.

* A tanulmány a Magyarágkutató Intézet és a Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság között létrejött együttműködési megállapodás keretében folyó médiatörténeti kutatásnak köszönhetően született meg.

Cyrus Eaton az 50-es évek végén, a két nagyhatalom közötti feszültségek enyhülését kihasználva lépett arra az útra, amely a vasfüggöny keleti oldalán az ünnevelt és filantrópnak kikiáltott „jó kapitalisták” közé emelte. Magyarországgal is felvette a kapcsolatot, a kádári kormányzat pedig reménnyel és tervekkelelve nyitott a kezdeményezés felé. A dolgozat az állambiztonság irataiból, a Központi Bizottság (KB) jegyzőkönyveiből, korabeli újsághírekből és az Egyesült Államok titkosszolgálat, a CIA (Central Intelligence Agency; Központi Hírszerző Iroda) által összegyűjtött és nyilvánossá tett dokumentumokból rekonstruálja Eaton közeledését a keleti blokkhoz és Magyarországhoz a 60-as években.

Cyrus Eaton, a világ problémáira érzékeny milliárdos

Cyrus Eaton 1883-ban született a kanadai Pugwash településen, apja egy farmon gazdálkodott, és kereskedéssel is foglalkozott. Diploma után az ifjú Cyrus áttelepült az Egyesült Államokba, ahol az idősebb John D. Rockefeller bizalmasa és rövidesen üzlettársa lett. Az életrajzi legendárium szerint Cyrus még diákként gyakran töltötte a nyarakat Clevelandben, ekkor került kapcsolatba a Rockefeller családdal, akik felkarolták, és támogatásukkal beletanult a pénzügyi élet rejtelmeibe.² Clevelandben működött a Rockefeller birodalom egyik központi cége, a Standard Oil legnagyobb finomító üzeme – Eaton tehát innen indult. Bárhogyan kezdődött is kapcsolata a nagy hírű bankárcsaláddal, annyi bizonyos, hogy a 20-as évekre már az üzleti világ egyik számontartott figurájává vált, számos nagyvállalat igazgatója és részvényese lett, érdekeltségei voltak az olaj-, acél- és elektromos iparban, később pedig vasúttársaságot is birtokolt. Tipikusan annak a kapitalista nagytőkésnek a képe rajzolódik ki előttünk, aki a kommunista propaganda karikatúráin kövéren és szenvtelenül sajtolja ki az

2 Dr. Tímár István: Különös kapitalista. *Magyarország*, 14. (1977) 48. sz. 12.

utolsó szuszit is az elnyomott proletárból. Az ideológia terjesztéséhez azonban tőkére van szükség, ezért a saját morális felsőbbrendűségét hirdető kommunista rendszer mégis szívesen fogadta egyes kapitalisták támogatását, amelyért cserébe a szocialista sajtó is elnéző tudott lenni velük szemben. Egy 1971-es cikkben idézik Eaton mondását, amely ugyan némileg korrelál a korabeli békeharcos üzenetekkel, de végső értelme mégis ellentétes a marxizmus elméleti alapvetésével: „A szerelemben és a háborúban minden korrektnek, megengedhetőnek minősül, az üzlet pedig a békeidők háborúja.”³

Eaton az 50-es évek közepén, vagyis Sztálin halála után, a világpolitika enyhülésével párhuzamosan fordult a szocialista blokk felé. A Marshall-terv visszautasítása után a Szovjetunió által megszállt területek és a Nyugat közötti nyílt gazdasági kapcsolatok lefagytak,⁴ és csak Sztálin halála után éledett újra az együttműködés.⁵ Eaton megjelenése a szovjet érdekszférában nyilván nem független a mögötte álló pénzügyi körök spekulációjától. Ennek bizonyítéka, hogy 1973-ban David Rockefeller személyes jelenlétében nyílt meg Moszkvában a Chase Manhattan Bank kirendeltsége.⁶ A bank háttérében álló tőkés érdekeltség és a szovjetek közötti kapcsolatok eme szimbolikus pillanatát közel két évtizedes közeledés előzte meg, amelynek kezdeményezője a hrucsovi Szovjetunió volt.

1960-ban Kallós Ödön, a Kereskedelmi Kamara elnöke egy feljegyzésben foglalta össze Apró Antal számára Eaton munkásságát.⁷ Ebben két momentumot emelt ki a milliárdos életéből, amely – Eaton saját bevallása szerint – elkötelezetté tette őt a békés egymás mellett élés propagálásában. Az egyik ilyen momentum, hogy Sztálin halálát követően egy szovjet újságírókból álló küldöttség érkezett az Egyesült Államokba, és látogatásuk egyik célja az volt, hogy megismerkedjenek egy amerikai nagytőkessel. Állítólag a Külügyminisztérium Eatont

3 Dr. Tímár István: Különös kapitalista. *Magyarország*, 14. (1977) 48. sz. 12.

4 Valójában a legfagyosabb időszakokban is volt gazdasági érintkezés a két blokk között, a teljes elszigetelődést soha nem valósították meg. Magyarország is folyamatosan az üzleti partnere maradt elsősorban a nyugatnémet területeknek. Erről lásd részletesen: Borvendég 2020.

5 A két világrend kapcsolatainak elemzéséről lásd: Békés 2019; Kalmár 2014.

6 Barabás Péter: Az amerikai ceruzától a tízmilliárdos megállapodásig. *Népszava*, 101. (1973) 140. sz. 1973. június 17. 7.

7 ÁBTL 3.2.4. K-614. 68–70. Feljegyzés Apró elvtárs részére, 1960. június 7.

kérte fel a delegáció fogadására. A történet eddig erősen leegyszerűsítőnek és homályosnak tetszik, de Kallós így foglalta össze Eaton tapasztalatait: „A hozzá ellátogató szovjet újságírók élete legnagyobb meglepetését tartogatták számára, olyan érdekes, tapasztalt és az őt közelről érintő szakmában is tájékozott emberek voltak (köztük volt Hruscsov elvtárs veje is, aki ma az Izvesztyija főszerkesztője). Hamarosan nagy barátság fejlődött ki közöttük és meghívták Moszkvába. Ő ezt elfogadta és turistaként érkezett 1958-ban Moszkvába, ahol újabb meglepetésére a Tudományos Akadémia elnöke, a földművelési miniszter és hasonló személyek fogadták. Felmerült, hogy nem akar-e a miniszterelnökkel találkozni, aki éppen a Krím-félszigeten üdült. Ő készségét nyilvánította ki, hogy elutazik, de másnap jelezték, hogy Hruscsov megszakította szabadságát, hogy Eatonnal és feleségével Moszkvában beszélhessen.”⁸ Magyarán 1958-ban Hruscsov személyesen fogadta Eatont a szovjet fővárosban, amikortól kapcsolatuk baráti viszonyt öltött. Az amerikai a későbbiekben rendszeres látogatója lett nemcsak a Szovjetuniónak, de a szatellit államoknak is, és Hruscsov, valamint más magas rangú szovjet pártemberek is megfordultak Eaton clevelandi birtokán.

A kezdetek másik fontos pillanata az első Pugwash-konferencia megszervezése volt. 1955-ben Albert Einstein, Bertrand Russell és Frédéric Joliot-Curie kiáltványt intéztek a világ tudósaihoz, amelyben az atomenergia háborús célokra való felhasználása elleni tiltakozásra szólítottak fel. A világ sorsáért felelősséget vállaló filantróp alakja abban a pillanatban született meg, amikor Eaton, olvasva a felhívást, felajánlotta kanadai családi birtokát egy nemzetközi konferencia megszervezésére, állva annak minden költségét. 1957 júliusában tartották meg az első rendezvényt, amely nemzetközi mozgalommá nőtte ki magát, és a világ tudósai azóta is rendszeres üléseken tárgyalják meg a biztonság és a békés fejlődés legfontosabb kihívásait.

Eaton a konferenciák további szervezéséből kiszállt, a mozgalom önálló életre kelt, de a kezdeményezés végleg a nevéhez kötődött, és ezért a Szovjetunió is kifejezte háláját: Eaton, a béke barátja, 1960-ban átvehette a Lenin-békedíjat. A kommunista birodalom egyik legmagasabb elismerésének átadása

8 ÁBTL 3.2.4. K-614. 68–70. Feljegyzés Apró elvtárs részére, 1960. június 7.

nem volt véletlen, a szovjetek igazán sokat köszönhettek Eatonnak és az általa megszervezett konferenciának: a KGB-nek (Komitet goszudarsztvennoj bezopasznosztyi, Állambiztonsági Bizottság) sikerült beépülni a világ legnagyobb koponyái mellé. A konferencián tolmácként megjelenő Mikhail Bruk ugyanis a szovjet titkosszolgálat tisztje volt, aki a következő években folyamatos kapcsolatot tartott a legjelentősebb atomtudósokkal, valamint újságíróként bejárta az Egyesült Államokat. (Rendkívül magas szintű nyelvtudásának köszönhetően legtöbbször brit állampolgárnak gondolták.)⁹

A „filantróp” archetípusai

Ahogy a bevezetőben idézett újságcikk is megállapította: nem Eaton volt az első amerikai vállalkozó, aki jövedelmező üzletet látott a Szovjetunióval való együttműködésben. Több prominens üzletember is megelőzte őt, de Armand Hammer nevét azért érdemes kiemelni, mivel ő szervezte meg a 20-as évek elején, hogy a frissen létrejött bolsevik államot tőkés befektetők segítségével életképesse tegyék.¹⁰

Armand Hammer édesapja Lenin bajtársa és a keleti part kommunista pártjának egyik alapítója volt. Drogériaboltjain keresztül mosta tisztára az illegális fegyver- és drágakőcsempészetből származó jövedelmet, amellyel az Egyesült Államokban működő baloldali hálózatok bomlasztó tevékenységét finanszírozták. Armand 1921-ben Moszkvába utazott, hogy Leninnel megszervezze az addigra államosított orosz ipar feltőkésítését. Cári műkincsekért és azbesztbányák bérleti jogáért cserébe Armand Hammer számos amerikai gyárost rábeszél arra, hogy a különböző orosz iparvállalatokat koncessziós szerződések keretében kibéreljék és működőképessé tegyék. A szovjet ipar megszületése, az infrastruktúra kiépítése és a modernizáció részben tehát nyugati nagytőke segítségével történt.

9 Epstein 1996, 266.

10 Armand Hammer és Lenin kapcsolatáról, a Szovjetunóba áramló befektetések megszervezéséről lásd: Epstein 1996; Cosidine 1983.

A 30-as évekre Sztálin elkergette a befektetőket, államosította a koncessziós vállalatokat.¹¹ Armand Hammer is szüneteltette kommunista kapcsolatait, de 1953 után újra megjelent a szovjet pártfőtitkár környezetében, hogy 1990-es haláláig folyamatos gazdasági partnere legyen a Szovjetuniónak, és barátjának mondhatta Hruscsovot és annak összes utódját. Eaton és Hammer nyilvánvalóan ismerték egymás mozgását és üzleteit, különösen a keleti piacokon megszerzett befolyás és részesedés tekintetében, de közös piaci érdekeltségük is volt. Hammer átvállalta az Eaton fiának tulajdonában lévő Tower International hiteleit, ezzel többségi részesedést szerzett a cégben. Más közös pont is volt az életükben: a KGB. A pugwashi konferencián tolmácként tevékenykedő Bruk ugyanis Hammer személyes kontaktja volt a szovjet titkosszolgálatnál. Hammer tisztában volt azzal, hogy a KGB nélkül nem üzemeltethet a szovjetekkel, és a legelőnyösebb megoldásnak egy állandó összekötőt tartott, akit megismerhet, akivel közvetlen kapcsolatot építhet ki.¹² Hammer egyébként a kezdetektől kapcsolatban állt a szovjet titkosrendőrséggel, már a koncessziós bizottságot is a Cseka (Csrezvicsajnaja komisszija po borbe sz kontrarevoluciej i szabotazsem, Rendkívüli Bizottság az Ellenforradalom és Szabotázs elleni Harcra) intézményén belül hozták létre, vagyis Lenin terrorszervezete biztosította Hammer üzleteit.

Hammer a 70-es évektől Magyarországon is rendszeresen megfordult, tárgyalt a pénzügyi és pártvezetőkkel, de még a kultúráért felelős Aczél Györgygel is. 1981-ben a szocialista blokk pártállami vezetőinek kijáró fogadtatásban részesült Magyarországon, vadászatra, díszvacsorákra invitálták.¹³ A figyelem ekkor leginkább az olajmágnásnak szólt, hiszen Hammer tulajdonában állt az Occidental Petroleum, az egyetlen magán olajvállalat, amely elkerülte a Kadhafi által levezényelt államosításokat Líbiában – nyilván a kiváló szovjet kapcsolatoknak köszönhetően.¹⁴ Hammer a korabeli magyar sajtó egyik kedvenc kapitalistája lett, Eatonnal együtt a társadalmi érzékenységgel bíró, nagyvonalú fi-

11 Epstein 1996, 118.

12 Epstein 1996, 266.

13 Kávássy 2019, 104.

14 Ritka tóképortré. *Magyarország*, 11. (1974) 16. sz. 13. (A szerző neve nincs feltüntetve.)

lantróp üzletemberként ünnepelték őt. Hammer meg is szolgálta ezt a bizalmat: 1985-ben a Tufts Egyetemen és a Columbián tartott előadásában, amelyekben a kelet–nyugati kereskedelmi kapcsolatokat elemezte, „magyar modelltől” beszélt, és később is kifejtette különböző fórumokon, hogy a Szovjetunióknak a magyar gazdasági megoldások felé kellene elmozdulnia.¹⁵ Hammer nem volt egyedül ezzel a véleményével akkoriban az Egyesült Államokban. A CIA elemzése is arra motiválta az amerikai vállalkozókat, hogy Magyarországon keresenek maguknak piacot, mivel hazánkban a jogszabályi háttér a bankszektortól a turizmusig a gazdaság széles spektrumán engedélyezte a cégalapításokat. Az adókat viszonylag alacsony szinten határozták meg (első öt évben 20%, majd 30%), emellett egyes kiemelt területeken – például az energetikában vagy a gyógyszeriparban – a nyugati befektetők adómentességet is élvezhettek az első öt évben, majd a továbbiakban is jelentős adókedvezményt kaptak. Ráadásul mindezeket túl kedvező áron juthattak hozzá az energiához és a nyersanyagokhoz, a magyar munkavállalók fizetésének meghatározásához pedig az alacsony keleti munkabérek váltak irányadóvá, természetesen forintban fizetve. Mind-ebből az amerikai hírszerzés arra a következtetésre jutott, hogy Magyarország a leginkább befektetőbarát állam a szovjet blokkban.¹⁶

A rendszerváltás felé közeledve az amerikai üzleti élet szereplői közül egyre többen nyitottak a szocialista országok és így Magyarország felé is, de az élete utolsó éveiben járó Hammer még ekkor is szimbóluma maradt a két ország közötti együttműködésnek. Nem véletlen, hogy Aczél 1987-es egyesült államokbeli útján tárgyalt Hammerrel, és a Budapesten alapítandó menedzserképző iskola tiszteletbeli elnökének is őt akarták felkérni.¹⁷ Mint tudjuk, végül nem így alakult, egy másik – és jóval fiatalabb – milliárdos üzletember és „filantróp” lett végül az iskola „arca”: Soros György.

15 Kávássy 2019, 145–146.

16 CIA FOIA (Freedom of Information Act; információs szabadságról szóló törvény) Prospects for US Export to Hungary and Poland, 1989. szeptember 1.
<https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP90T00103R000400410002-0.pdf>, a letöltés időpontja: 2019. augusztus 31.

17 Kávássy 2019, 203–205.

Üzlet és ideológia

Hammer és Eaton elkötelezett szocialista barátsága egyáltalán nem volt kivételes jelenség a nagytóke világában, ahogy a pártállami vezetők nyitottsága a milliárdos üzletemberek felé sem tekinthető egyedi esetnek. A két világrend éles elzárkózása és egymás határozott elítélése csak szólamok és politikai ideológiák mentén volt tetten érhető, a felszín alatti pénzügyi élet nem lehetett tekintettel a vasfüggönyre, mindkét oldal gazdasági szereplői tudták, hogy kölcsönösen szükségük van egymásra.

Az amerikai kormányzat nem szakíthatott a feltartóztatás politikájának alapvetésével, vagyis azzal a Truman elnöksége idején megfogalmazott tétellel, hogy az Egyesült Államoknak kötelessége megakadályozni a kommunizmus további terjedését. Ugyanakkor ez az elv nem érintette a már meglévő status quót, vagyis a már szovjet érdekszférába került országok helyzetét elfogadta, és ebből következően igyekezett rendezni velük diplomáciai és gazdasági kapcsolatokat. Az üzleti élet szereplői egyre türelmetlenebbül követelték a kereskedelmi korlátok feloldását, hivatkozva arra, hogy hátrányos helyzetbe kerülnek a nyugat-európai versenytársaikkal szemben. Az 50-es évek végén megkezdődött a nyitás az Egyesült Államok részéről. A gazdasági célokért megtett lépéseket politikai oldalról is igazolni kellett, így azzal indokolták a szankciók enyhítését, hogy ezzel is segítik a rab nemzetek önállósodását és csökkentik a Szovjetunióval szembeni kiszolgáltatottságukat.¹⁸

A kereskedelmi kapcsolatok kiszélesítését egyedi elbírálás alapján képzelték el, Magyarország viszont sajátos helyzete miatt vállalhatatlan volt az amerikai adminisztráció számára. 1956 után hazánk a szabadságharc szimbólumává vált a nyugati világ szemében, a szovjet szuronyokkal hatalmat szerző és véres megtorlást indító Kádár János kormányzatát gazdasági együttműködéssel legitimálni ekkor még politikai öngyilkossággal ért volna fel. Enélkül is komoly ellenállást váltott ki a liberálisabb hangok térnyerése az Egyesült Államok poli-

18 Borhi 2015, 181–183.

tikájában. A társadalomnak volt egy tekintélyes rétege – elsősorban a republikánus párti szavazók körében –, akik tartottak a kommunista eszmék terjedésétől, féltették – joggal – az amerikai életminőséget, a magántulajdon szentségét. Így a 60-as évek folyamán rendre kisiklottak azok az elképzelések, amelyek fejleszteni akarták a gazdasági kapcsolatokat a csatlós államokkal.¹⁹

Nem meglepő, hogy Cyrus Eaton közeledése a Szovjetunió felé éles támadásokat váltott ki az észak-amerikai jobboldali médiumokban. A CIA adatbázisában ma megtalálhatók olyan televízió- és rádióadások leiratai, amelyek Eaton szovjetbarát megnyilvánulásait kritizálták. Ezekben visszatérő motívum, hogy Eaton kijelentette: az Egyesült Államokban nagyobb elnyomás van, mint Németországban volt a hitleri Gestapo működésének idején, és kérte meghallgatását az Amerika-ellenes tevékenységet vizsgáló bizottság előtt, hogy kifejtse, miért roppant igazságtalan a szovjetrendszer ellenséges megítélése.²⁰ Ezzel a barátságtalan hangnemmel magyarázta azt, hogy a világ tudósainak békefelhívására megszervezett konferenciának is kanadai birtokán biztosított helyszínt. Megítélése szerint az amerikai hatóságok folyamatos ellenőrzés alatt tartották a kutatókat, ellenőrizték kapcsolataikat, titoktartási szerződéseket írtattak alá velük, amelyek olyan fenyegető szankciókat tartalmaztak, hogy saját családjuk körében sem mertek munkájukról beszélni.²¹ Arról hallgatott Eaton, hogy a vasfüggöny másik oldalán minimum ellehetlenítették azokat a tudósokat, akik kritikát fogalmaztak meg az elnyomó rendszer ellen, de még inkább börtön, koncepciók per vagy kényszermunkatáborok vártak rájuk, nem is beszélve arról, hogy az amerikai elhárítás kemény fellépése bizonyára nyomába sem ért a kommunista állambiztonsági szervek terrorjának. Nem véletlen, hogy a magyar emigráció jelentős része, amely még fel sem dolgozta az 1956-os szovjet beavatkozás traumáját, nehezen volt megszólítható ezzel a narratívával, és ez jelentősen befolyásolta Eaton magyarországi terveit.

19 Borhi 2015, 185.

20 CIA FOIA Transcript of Broadcast by Fulton Lewis, Jr., 1958. június 13. <https://www.cia.gov/readingroom/docs/CIA-RDP63T00245R000100220037-6.pdf>; a letöltés időpontja: 2022. július 2.

21 CIA FOIA The Mike Wallace interview. Guest: Cyrus Eaton. 1958. május 4. <https://www.cia.gov/readingroom/docs/CIA-RDP75-00149R000200490004-6.pdf>; a letöltés időpontja: 2022. július 2.

Cyrus Eaton kiállása a bolsevik birodalommal való gazdasági kapcsolatok élénkítése mellett érthetően kavart politikai vitákat az Egyesült Államokban. A baloldali erők és a társutas értelmiség határozottan támogatták a békés egymás mellett élés elméletét, amely a szovjetek azon reálpolitikai felismerésének következményeként született meg, hogy a szocialista országok egyre inkább elmaradnak gazdasági teljesítőképesség tekintetében a kapitalista világtól, vagyis a hidegháborús fegyverkezési versenyben hamarabb fogják kimeríteni tartalékaikat, mint a Nyugat. Ennek a törekvésnek a szovjetek számos formában teret engedtek a világpolitika színpadán: nemzetközi szervezeteket (például Béke Világtanács), emberi jogi mozgalmakat segítettek és hoztak létre azért, hogy a nyugati társadalmak támogatását is elnyerjék, és ezáltal alulról, saját szavazópolgáraik felhasználásával manipulálják a kapitalista országok kormányait nyitottságra a kommunista államok felé. A világbéke fennhangú hirdetése a vietnámi háború poklának árnyékában valóban képes volt embertömegeket megszólítani Amerikában is. Szovjet részről tehát a kereskedelmi és gazdasági kapcsolatok szükségességét a béke fenntartásával indokolták:²² „Fejleszteni akarjuk kereskedelmünket, el akarjuk adni azt, amit mi könnyebben termelhetünk, és nekik szükséges, s meg akarjuk vásárolni azt, amit ők könnyebben állítanak elő, s amire nekünk van szükségünk. Ez a népek egymás mellett élésének elemi feltétele, ha nem akarnak háborút.” – fogalmazta meg Anasztasz Mikoján, a Szovjetunió Minisztertanácsa elnökének első helyettese 1959-ben.²³

Az első találkozás

1959 nyarán Cyrus Eaton elküldte a pugwashi konferencia anyagát Münnich Ferencnek, a Minisztertanács elnökének, és felvetette, örömmel látogatna el házánkba, hogy megismerje az itteni körülményeket, és tapasztalatait hitelesen meg

22 A különböző népek és országok közötti békés együttélés és a kereskedelmi hálózatok kiterjedtsége között a hálózatokkal foglalkozó kutatók összefüggést fedeznek fel. Dorussen-Ward, 2010.

23 Idézi: Mihail Nyesztyerov: A szovjet üzleti körök ugyanígy vélekednek. *Szovjetunió*, 1. (1959) 7. sz. 3.

is írnia egy amerikai újságban.²⁴ Sík Endre külügyminiszter jelezte az MSZMP Központi Bizottságának felterjesztésében, hogy a meghívás lebonyolítását, a programok szervezését a külügy vállalja, a meghívó intézménynek pedig a Kereskedelmi Kamarát javasolja.²⁵ Az üzletember érkezését 1960 májusára időzítették.

Az új magyarországi kormány számára az első években a legnagyobb gondot a külső és a belső legitimitáció hiánya jelentette. Kádár János a legelutasítottabb politikus volt a keleti blokkban 1956 után, így minden külföldi közeledésre igyekeztek nyitottan reagálni, a kádári kormányzat szövetségeseket keresett a határain belül és kívül egyaránt. A magyar külügy érzekelte, hogy változik az Egyesült Államok viselkedése a szocialista államokkal szemben, így 1958 első felében egyre komolyabban mertült fel, hogy normalizálják a két ország kapcsolatát, amelyet számos politikai és diplomáciai probléma terhelt, a legkényesebb talán Mindszenty József hercegprímás helyzetének rendezetlensége volt.²⁶ 1958 júniusában Nagy Imre kivégzésével azonban rövid távon minden remény elszállt, az USA már-már azt fontolgatta, hogy a politikai gyilkosságra válaszul megszakítja a diplomáciai kapcsolatot Magyarországgal. Ez végül nem történt meg, de a közeledés hivatalos útjai hosszú időre ellehetetlenültek.

Ilyen előzmények után nem meglepő, hogy a párt legfelsőbb köreiből is hírértékű volt, hogy egy amerikai milliárdos – aki ráadásul ekkor már Hruscsovot is barátjának mondhatta – kopogtatott az ajtón. Az Eatonnal kiépített kapcsolatok alakulását a párt legfelsőbb testülete, a Politikai Bizottság (PB) is nyomon követte, a főbb irányvonalak megadása ezen a szinten dőlt el: „A kapcsolatok rendezésében hivatalos vonalon gyors eredményekre számítani nem lehet; megállapítható viszont, elsősorban Cyrus Eaton tájékoztatásai és javaslati, valamint más amerikai állampolgárok magánjellegű ajánlatai alapján, hogy

24 HU-MNL OL MKS 288. f. 7/68. ő. e. 22. Feljegyzés Cyrus Eaton amerikai nagytőkés meghívásáról, 1959. december 17.

25 HU-MNL OL MKS 288. f. 7/68. ő. e. 22. Feljegyzés Cyrus Eaton amerikai nagytőkés meghívásáról, 1959. december 17.

26 Mindszenty József amerikai követségen töltött éveiről és az ebből eredő diplomáciai konfliktusokról számos feldolgozás született, és Mindszenty József emlékirata is elérhető. A teljesség igénye nélkül lásd: Borhi 2015, 288–299.; Balogh 2010; Balogh 2015; Mészáros 1999; Mindszenty 2015.

nem hivatalos jellegű akcióknak kedvező hatása lehet a hivatalos kapcsolatok alakulására is.²⁷ – fogalmazta meg Péter János külügyminiszter-helyettes és Hollai Imre, az MSZMP KB Külügyi Osztályának vezetője.

Cyrus Eaton látogatásának hírére áttekintették a külkapcsolatokban érintett intézmények lehetőségeit, valamint azt, hogy mire lehetne felhasználni az üzletember baráti közeledését, és egyúttal megkezdődött az ötletelés arról, hogy hogyan lehetne Eaton jóindulatát tartósan biztosítani. Felmerült, hogy a Lenin-békedíjjal jutalmazott amerikai az Eötvös Loránd Tudományegyetem filozófiai díszdoktorrá avatja, és ehhez az MSZMP KB Titkársága hozzá is járult, ugyanakkor a PB elutasította a javaslatot.²⁸ Végül egy bő évtizeddel később került sor az ünnepélyes ceremóniára, de nem a filozófia, hanem az állam- és jogtudományok díszdoktorává avansált a koros filantróp 1971. november 5-én.²⁹ Az első látogatás idején a Budapest díszpolgára cím adományozása is felmerült a párton belül, de a PB ezt sem támogatta.³⁰

Eaton meghívta az őt vendégül látó Kallós Ödönt, a Kereskedelmi Kamara elnökét az Egyesült Államokba. Az út megszervezése, a delegáció tagjainak kiválasztása és felkészítése mind diplomáciai, mind titkosszolgálati szempontból kiemelt prioritást élvezett a továbbiakban: „A meghívás operatív szempontból hasznosítható. Lehetővé teszi, hogy a delegációt kvalifikált ügynökökből állítsuk össze, és hírszerzőtiszteket is kiküldjünk.”³¹

Részletes javaslatot készítettek arról, mire lehetne felhasználni Eaton barátságát, amelyben elsősorban kulturális, másodsorban gazdasági együttműködések tervei találhatók.³² Célul tűzték ki, hogy Cleveland főpolgármesterét

27 ÁBTL 3.2.4. K-614. 21. Előterjesztés az MSZMP KB Politikai Bizottságához a magyar–amerikai kapcsolatok javítására vonatkozó javaslatokról. Dátum nélkül.

28 HU-MNL OL MKS 288. f. 5/184 ő. e. 145. Előterjesztés az MSZMP KB Titkárságához, 1960. május 23.

29 Cyrus Eaton díszdoktori oklevelét az Egyetemi Levéltár őrzi: <https://edit.elte.hu/xmlui/handle/10831/41476>; a letöltés időpontja: 2022. július 4.

30 HU-MNL OL MKS 288. f. 5/183. ő. e. 6. Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1960. május 17-én megtartott üléséről.

31 ÁBTL 3.2.4. K-614. 32. Javaslat, 1960. június 21.

32 ÁBTL 3.2.4. K-614. 21–23. Előterjesztés az MSZMP KB Politikai Bizottságához a magyar–amerikai kapcsolatok javítására vonatkozó javaslatokról. Dátum nélkül.

rávegyék, hívja meg vendégségbe a Fővárosi Tanács elnökét egy szakmai látogatásra, de számos kulturális és turisztikai kapcsolat kiépítéséhez is reményt tápláltak. A felsorolt kívánalmak elsősorban titkosszolgálati behatolási csatornákként értelmezhetők, továbbá az amerikai magyar emigráció felé próbált nyitni a magyar vezetés, a gazdasági szempontok ezekben a tervezetekben még elenyésző szerepet játszottak. Egyedül Eaton állt elő gazdasági elképzeléseivel: szállodaépítésekbe szeretett volna kezdeni Budapesten, valamint a tulajdonában álló festégyártó világceg szabadalmait osztotta volna meg egy Magyarországon alapítandó közös tulajdonú vegyesvállalattal. Ezen lehetőségek átgondolásától a magyar fél sem zárkózott el, mégis láthatóan lényegesebbnek találták a titkosszolgálati feladatok ellátásához segítséget nyújtó intézményi kapcsolatok kiépítését.

A Magyar Újságírók Országos Szövetségét (MÚOSZ) felkérték, hogy hívja meg Gombos Zoltánt, a Magyarországról elszármazott amerikai laptulajdonost egy kéthetes látogatásra. Gombost Eaton ajánlotta a magyar fél figyelmébe, a neki szánt szerepről később még bővebben is lesz szó. Rajta kívül az Eaton tulajdonában álló lapok főszerkesztőinek meghívása is napirendre került. A Kulturális Kapcsolatok Intézete feladatul kapta, hogy valamelyik világhírű magyar tánc- vagy zenei együttest hívassák meg egy amerikai turnéra, de a költségeket lehetőleg a meghívó fél állja. A Szépművészeti Múzeumnak fel kellett keressie egy galériatulajdonost, aki valamivel korábban maga érdeklődött az iránt, hogy egyes műkincseket szívesen bemutatna saját kiállítótermében, de akkor a pártállam nem kívánt tárgyalni vele. Az IBUSZ-nak (Idegenforgalmi Beszerzési Utazási és Szállítási Rt.) tervet kellett kidolgozni, hogy mivel lehetne az amerikai magyar emigráció hazalátogatási kedvét felerősíteni, és egy farmerral is fel kívánták venni a kapcsolatot, aki 1959-ben meghívott egy magyar mezőgazdasági delegációt szakmai tapasztalatcserére, de a lehetőséggel a pártállam akkor nem élt.³³

Láthatjuk, hogy Eaton megjelenése ötletbörzét indított el a pártvezetés berkeiben, amelyek határozottan a lefagyott magyar–amerikai kapcsolatok felé-

33 ÁBTL 3.2.4. K-614. 21–23. Előterjesztés az MSZMP KB Politikai Bizottságához a magyar–amerikai kapcsolatok javítására vonatkozó javaslatokról. Dátum nélkül.

lesztését célozták. Hasonlóak voltak Eaton motivációi is. A szovjetekkel való üzleti együttműködés heves ellenkezést váltott ki az amerikai társadalom és sajtó egy részéből, az ellenérzés oka pedig elsődlegesen a magyar szabadságharc vérbe fojtása volt. Eaton felismerte, hogy a „magyar kérdés” rendezése kulcsfontosságú ahhoz, hogy gazdasági elképzeléseit megvalósíthassa.³⁴ És ezen a ponton találkozott Kádár János és Cyrus Eaton célja: mindketten szalonképessé kívánták tenni az új magyar vezetést a nyugati világ szemében. Eaton nem is késlekedett: nyilatkozataiban rendszeresen visszatérő fordulatként megemlítette, hogy ő ugyan kapitalista, de be kell látni, hogy a szocialista országok maguk választották meg saját rendszerüket, amelyen a nyugati társadalmaknak se lehetőségük, se joguk változtatni.³⁵ Okfejtésében arra nem tért ki, hogy amennyiben a keleti blokk országai valóban szabadon döntöttek rendszerük megválasztásakor, mi szükség lehet a szovjet katonai jelenlétre a térségben, és végképp mellőzte annak megválaszolását, hogy mi ellen küzdve adták a vérüket a magyar szabadságharcosok néhány évvel korábban.

Közel egy évig tartott az Amerikába kiutazó magyar delegáció kiválasztása, feladataik összeállítása és a kiutazók felkészítése, de az amerikai milliárdos ez idő alatt is kapcsolatba lépett a magyar politikai elittel: 1960 szeptemberében New Yorkban vendégül látta a magyar párt első titkárát. Kádár nem az Amerikai Egyesült Államok meghívására érkezett a nagyvárosba, hanem az Egyesült Nemzetek Szervezete (ENSZ) ülésén vett részt a magyar delegáció vezetőjeként. Az ENSZ magyar ügyet tárgyaló bizottsága ekkor még működött, Kádárék számára sarkalatos kérdés volt az 1956-os szovjet beavatkozást és annak következményeit vizsgáló testület végső állásfoglalása, hiszen hatalmuk legitimációja volt a tét. A diplomáciai elszigeteltségben lévő magyar delegáció számára lehetőségként adódott Eaton gesztusértékű meghívása, aki díszebéden fogadta a magyar politikusokat. Az eseményről a helyi sajtó is hírt adott. Eaton így nyilatkozott Kádárról: „Állandóan tanácsolom barátaimnak, látogassanak el Magyarországra, ahogyan

34 ÁBTL 3.2.4. K-614. 73. Cyrus Eaton és felesége magyarországi látogatása, 1960. június 1.

35 A New York Times 1960. szeptember 25-i számából idézte Polgár Dénes. Polgár Dénes: Cyrus Eaton ebédje Kádár János tiszteletére. *Esti Hírlap*, 5. (1960) 228. sz. 1. 1960. szeptember 27.

feleségem és én tettük, hogy saját szemükkel lássák, mennyire bízuk a magyar nép kormányában, amely helyesen irányítja az ország ügyeit.”³⁶

A delegáció

Egy évvel Eaton magyarországi látogatása után, 1961 májusában utazott ki a hét főből álló magyar szakmai küldöttség Clevelandbe. Vezetőnek Kallós Ödönt, a Magyar Kereskedelmi Kamara elnökét jelölték, kíséretébe azon területek egy-egy képviselője került, ahol üzletkötést remélhettek. Indulás előtt természetesen a delegáció minden tagja titkosszolgálati eligazítást kapott, de feltehetően egy sem volt közöttük olyan, akinek ne lett volna valamilyen tapasztalata az állambiztonsággal, így Kallósról is ezt olvashatjuk: „A delegáció vezetője – a K. K. [Kereskedelmi Kamara] elnöke – „Barabás” fn. [fedőnevű] titkos munkatárs.”³⁷

Gál Lajos Endre³⁸ a Magyar Külkereskedelmi Bank (MKB) elnökeként került be a kiutazók közé, az ő kiválasztása korántsem véletlen. Gál régi hithű pártkader volt, már 1945-ben a Kollektíva Szövetkezet igazgatójaként hivatkoztak rá. A Kollektíva az első pártvállalatok egyikeként sajátította ki a háború utáni külkereskedelem és pénzforgalom jelentős részét, vagyis Gál a kommunista párt pénzügyi alapjainak megteremtéséért dolgozott közvetlenül a háború befejezése után.³⁹ 1949-ben Svájcban figyelte a CIA, adataik szerint Gál a magyar kommunista vezetés megbízásából fegyverek és katonai technológiák beszerzéséért volt felelős, titkos fegyvervásárlásokat intézett alpesi székhelyéről.⁴⁰ Ekkor

36 A New York Times 1960. szeptember 25-i számából idézte Polgár Dénes. Polgár Dénes: Cyrus Eaton ebédje Kádár János tiszteletére. *Esti Hírlap*, 5. (1960) 228. sz. 1. 1960. szeptember 27.

37 ÁBTL 3.2.4. K-614. 32. Javaslat, 1960. június 21. Titkos munkatárs: az állambiztonsági hálózat kipróbált és megbízható tagja, aki önként, „hazafias” alapon vesz részt a politikai rendőrség munkájában.

38 Az iratokban hol Gálként, hol Gaálként szerepel a neve.

39 Erről lásd részletesen: Hubai–Szabó 1998; Borvendég 2021.

40 CIA FOIA Hungarian Economic Activities in Western Europe, 1949. november 17. <https://www.cia.gov/readingroom/docs/CIA-RDP82-00457R003600470003-2.pdf>; a letöltés időpontja: 2022. július 7.

már a Kelimpex igazgatójaként tartották számon, amely egy korábbi kommunista pártvállalat, a Kelet-Európai Kereskedelmi Részvénytársaság jogutódjaként jött létre. 1950-tól a Külkereskedelmi Minisztérium főosztályvezetője volt, és több olyan pénzügyi visszaélés is köthető a nevéhez, amelyet az államvédelem dokumentált ugyan, de felelősségre soha nem vonták érte. 1945-ben jelentették róla, hogy Csehszlovákiába utazott, ahol egy gépkocsivezetőtől ellopott 12 ezer koronát és 14 ezer pengőt. A bűncselekmény kiderült, és a pártbizottság visszafizetésre kötelezte Gált, aki ennek akkor tett eleget, amikor a pengő teljesen elértéktelenedett.⁴¹ Minisztériumi tisztviselőként „több olyan cselekményt követett el, amelyek szabotázs jellegűek voltak”⁴², például késleltetett bizonyos szállítmányokat, és ezért a magyar félnek jelentős kártérítést kellett fizetnie, vagy rákényszerített egyes külkereskedelmi vállalatokat arra, hogy eleget tegyenek olyan követeléseknek, amelyeket külföldi cégek támasztottak anélkül, hogy a magyar fél elismerte volna azok jogosságát. Ezzel a módszerrel például egy argentin cégnek több, mint félmillió amerikai dollárt juttatott 1952-ben, de több esetben értesítették arról az államvédelmet, hogy tízezer dollár nagyságrendben fizettetett ki különböző mondvacsinált jogcímeken kártérítéseket nyugati vállalatok számára – vagyis a magyar gazdaságtól vonta el a titkos megbízatásokhoz szükséges összegeket. Mindez nyilván csak a jéghegy csúcsa, de ez is arra utal, hogy Gál már a kezdetektől a párt piszkos pénzügyeinek ismerője lehetett és együttműködésben kellett hogy dolgozzon a szovjet titkosszolgálatokkal, valamint a nemzetközi kommunista mozgalom hálózataival. Megbízhatósága 1960-ban a Magyar Külkereskedelmi Bank első emberévé emelte. Ezt a pozíciót rövid ideig töltötte be, későbbi életútjáról kevés adat található, de az MKB éléről valószínűleg a washingtoni kereskedelmi kirendeltség élére került,⁴³ és 1967-ben már úgy merült fel a neve, mint a Magyar Nemzeti Bank jelöltje egy Zürichben alapítandó bankfiók vezetői székébe.⁴⁴

41 ÁBTL 3.2.4. K-614. 19. Jelentés, 1960. május 14.

42 ÁBTL 3.2.4. K-614. 19. Jelentés, 1960. május 14.

43 Az ÁBTL-ben őrzött washingtoni rezidentúra anyagait tartalmazó dossziésorozatban (ÁBTL 3.2.5. O-8-073.) található tőle néhány jelentés, amelyeket kereskedelmi tanácsosként írt alá.

44 ÁBTL 3.2.5. O-8-182. 7. Jelentés, 1967. október 14.

Hamburger László⁴⁵ a Medimpex vezérigazgatójaként került a kiutazók közé. Hamburger régi munkásmozgalmi és kommunista családból származott, nagybátyja Hamburger Jenő, a kommün népbiztosa volt.⁴⁶ Hamburger László a két világháború között emigrációba vonult. 1948-ban visszatért, a Nehézipari Minisztérium osztályvezetőjének nevezték ki, de 1951-ben koncepció perben elítélték, 1953-ban szabadult. Ezután a Chinoin Gyógyszergyárban volt főosztályvezető, majd 1957-től látta el a Medimpex irányítását. A külkereskedelmi vállalat vezetőjeként biztosan kapcsolatban állt a titkosszolgálatokkal, ráadásul a Medimpex kiemelten fontos illegális szállításokat bonyolított, eddig feltárt adatok szerint gyógyszerhamisításokkal, kábítószer-csempészettel is foglalkozott, amelyhez a katonai hírszerzés, a Magyar Néphadsereg Vezérkarának 2. Csoportfőnöksége (MNVK-2.) biztosította a hátteret.⁴⁷ Hamburger tehát a katonai titkosszolgálat operatív hálózatához tartozott, ezt a Belügyminisztérium adatai is megerősítik.⁴⁸ Megbízhatóságára jellemző, hogy 1968-ban átvette a kölni kereskedelmi kirendeltség vezetését, és kölni kinevezésével párhuzamosan a bonni nagykövetség ideiglenes ügyvivője is lett. Magyarország és a Német Szövetségi Köztársaság (NSZK) között ekkor még nem létezett hivatalos diplomáciai kapcsolat, azt csak 1973-ban élesztették újra – az első hivatalos nagykövetnek pedig az addigi ügyvivőt, Hamburgert delegálták. Az NSZK hazánk negyedik (kapitalista országokat tekintve az első) legfontosabb kereskedelmi partnere volt, vagyis a bonni misszió jelentős szerepet játszott a magyar diplomáciában, Hamburger kinevezése jelzésértékű.

A küldöttség többi tagjáról nem rendelkezünk ilyen részletes adatokkal. Huszár Tamás, a Külkereskedelmi Minisztérium főosztályvezetője, Purmann Jenő, a Nehézipari Minisztérium főosztályvezetője, Földi Zoltán, a Chinoin mérnöke és Szécsey Tibor, a Ganz-Mávag mérnöke minden bizonnyal saját területük szakembereiként kerülhettek a delegációba.

45 Életrajzát lásd: Baráth–Gecsényi 2015, 184.

46 Elhunyt Hamburger László. *Népszava*, 108. (1980) 256. sz. 1980. október 31. 5.

47 Orbán-Schwarzkopf 2017.

48 „Hamburger a katonai hírszerzés kapcsolata.” ÁBTL 3.2.4. K-614. 145. Egy hiányzó háromoldalas jelentésből megmaradt utolsó oldal, cím és dátum nélkül.

Érdekellentétek

Az Egyesült Államokban Eatonnal folytatott tárgyalások két fontos téma köré csoportosultak: egy vegyesvállalat alapítása, valamint a kádári kormányzat és az ottani magyar emigráció viszonyának rendezése.

A vegyesvállalat gondolata Eatontól származott. Eaton egy konzorciumot szeretett volna létrehozni, amely kezdetben azzal foglalkozna, hogy „a közvélemény helyes tájékoztatását Magyarországról meg lehessen szervezni”⁴⁹, vagyis egy reklámhadjáratot tervezett, amely javított volna hazánk megítélésén a tengerentúlon. Eatont az motiválta ebben, hogy csökkentse az amerikai társadalom megvetését az általa folytatott üzletekkel szemben, valamint megnyerje magának az emberek többségét. A magyar fél mindennek azonban nem látta értelmét: „Mi azt javasoltuk, hogy egy ilyen tisztán politikai jellegű vállalkozás helyett érdemes lenne egy kereskedelmi (képviseleti) vállalatot alapítani, esetleg közösen. Az hasznosan szervezhetné meg a magyar áruk eladását és amerikai gépek, berendezések vásárlását. Ennek a vállalatnak azután lehetne egy public relations (amerikai fogalom a közvélemény megdolgozására) osztálya, amely tökéletesen elláthatná az Eaton eredeti elképélése szerinti feladatot is.” – vázolta az állambiztonság.⁵⁰ A vállalat a tervek szerint 150-250 ezer amerikai dollár alaptőkével indult volna, 25%-os magyar részesedéssel.⁵¹ A magyar áruk tengerentúli forgalmazásához a vegyesvállalat csak egyetlen hazai külkereskedelmi vállalattal kívánt szerződésre lépni, amely itthon szervezte volna az összes érintett szakosított külkereskedelmi vállalat profiljába tartozó árucikk szállítását, a különböző impexek koordinálását.

Számos tervezet, költségekre vonatkozó kimutatás készült a következő hónapok, sőt évek során, de a vegyesvállalatot végül nem hozták létre. Sajnos a fennmaradt dokumentumokból nem rekonstruálható, hogy miért hiúsult meg

49 ÁBTL 3.2.4. K-614. 82. Jelentés a kereskedelmi kamarai küldöttség utazásáról az Egyesült Államokba és Kanadába, 1961. május.

50 ÁBTL 3.2.4. K-614. 82. Jelentés a kereskedelmi kamarai küldöttség utazásáról az Egyesült Államokba és Kanadába, 1961. május.

51 ÁBTL 3.2.4. K-614. 152. Feljegyzés, tervezet. 1961. augusztus 11.

az elképzelés, különösen annak fényében, hogy tudjuk: Magyarország élen járt a vegyesvállalatok alapításában a blokk országai között.⁵² A 60-as évek közepétől a Magyar Külkereskedelmi Bank elnöke, Salusinszky István folyamatosan lobbizott azért, hogy a magyar kormány engedélyezze a tőkés világban működő vegyes tulajdonú vállalatok létesítését, ezt neki és a mögötte álló érdekcsoportnak 1972-re sikerült is elérnie. A Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa (KGST) országai közül hazánknak volt a legnagyobb számban vállalkozása a nyugati világban. Ezek felügyeletét 1968-tól az MKB látta el, és a későbbiekben kialakuló külkereskedelmi visszaélésekért, veszteséges piaci manőverekért komoly felelősség terhelt a pénzügyintézetet – a Magyar Nemzeti Bankkal együtt. Az 1960-as évek elején azonban még csak kialakulóban volt az az érdekcsoport, amely később befolyást szerzett a hazai gazdaságpolitikában, talán emiatt nem tudták keresztülvinni az Eaton-féle elképzelést sem. Sulyok Béla, az MNB elnöke kifejezetten problémásnak találta, hogy a vegyesvállalat magyar tulajdonosaként az MKB-t akarták megjelölni. Jelezte, hogy az egyetlen külföldi magyar érdekeltség, amelyet a Külkereskedelmi Bank felügyel, a bécsi CW Bank (Central Wechsel- und Creditbank), ennek működése pedig már ekkor aggályokat vetett fel Sulyok szerint.⁵³

Ugyanakkor érdemes megfigyelni a küldöttség azon tagjának véleményét és mozgását, aki egészen biztosan tagja volt a fent említett külkeres érdekcsoportnak: Gál Endrét. Az MKB elnökeként kiutazó Gál eleinte ellenezte a vegyesvállalat létrehozásának tervét. Mindezt nem saját feljegyzéseiből tudhatjuk meg – ő az egyetlen a delegáció tagjai közül, aki nem adott le úti jelentést az állambiztonságnak hazaérkezésük után –, hanem Kallós Ödön beszámolóiból, amelyeket természetesen akár befolyásolhattak a két személy közötti esetleges

52 Erről lásd részletesen: Borvendég 2017.

53 A bécsi CW Bank finanszírozta a magyar külkereskedelmi vállalatok nyugati üzletkötéseit, később ez a pénzügyintézet vezette hivatalosan a vegyesvállalatok számláit. A keleti titkosszolgálatok illegális manővereinek pénzeléséhez is hozzájárult, a rendszerváltás időszakában pedig feltehetően közreműködött a kommunista titkosszolgálatok vagyonának átmentésében. A 90-es évek elején fedezetlen hitelkihelyezésekkel támogatta a keleti állambiztonság egyes tisztjeinek vállalkozásait. Végül a 90-es évek végén számolták fel a bankot, miközben hetvenmilliárd forintnyi hiányát a magyar állam konszolidálta.

ellentétek.⁵⁴ Kallós szerint Gál az ötlet felmerülésétől kezdve ellenezte a vegyesvállalat tervét, ugyanakkor utal olyasmire is, mintha Gálnak egyéb titkos feladatai is lettek volna Amerikában. Állítólag önálló tárgyalásokat folytatott több céggel is, amely tárgyalásokra nem vitte magával a delegáció egyik tagját sem. Többek között felkereste a General Motors exportigazgatóját és két bankot is: „Sulyoktól, a Nemzeti Bank elnökétől tudom, hogy Magyarország külföldi hitelét rontó tárgyalások voltak ezek: néhány százezer dolláros hitelt kért és kapott olyan nagy USA pénzintézetektől, mint a Chase National Bank, miközben jelenleg a Magyar Nemzeti Bank betétállománnyal (70 millió dollár értékűvel) rendelkezik nyugati bankoknál.”⁵⁵ Kallós szerint Gál egész bankigazgatói tevékenységét áthatotta ez a látszólag saját szakállára történő üzletelés. Bár erősen túlzónak tűnik állítása, hogy Gál az év tizenkét hónapjából tízet külföldön töltött és látványosan csak négy-öt üzlettel foglalkozott, az összes többi helyettesei intézték, de ha a számokat nem is, csak a tendenciát fogadjuk el hitelesnek, arra a következtetésre jutunk, hogy az MKB igazgatója meg nem nevezett körök bizalmas megbízásait teljesíthette. Tökéletesen kizárható, hogy Gál ezeket a tárgyalásokat saját szakállára végezte volna, vagyis valahonnan kaphatott olyan utasításokat, amelyek a hivatalos pártvezetés elképzeléseivel nem teljesen egyező elképzeléseken alapultak. „Az egész amerikai tevékenységünkkel kapcsolatban az az érdekes helyzet kezd most kialakulni, hogy a legfelsőbb szinten rendkívüli siker van. A kormánytitkárság Apró elvtárs utasítása alapján felszólított, hogy a kormány minden tagja kapjon a beszámoló jelentésből egy példányt – néhány nappal ezelőtt Kádár elvtársnak kellett egy példányt beküldeni. A vezetőkön alul pedig vontatottan és rosszul halad előre az egész ügy.”⁵⁶ – panaszkolta Kallós.

Gál szerepe a legérdekesebb az egész történetben, de ennek tisztázása a jelenleg rendelkezésre álló adatokból nem lehetséges. Könnyen elképzelhető, hogy ő is a katonai felderítésnek dolgozott, ahogy Hamburger László is, akinek szintén nincs úti jelentése csatolva a dossziéhoz, minden bizonnyal azért, mert

54 ÁBTL 3.2.4. K-614. 135. Jelentés, 1961. július 27.

55 ÁBTL 3.2.4. K-614. 145. Egy hiányzó jelentés utolsó oldala, dátum nélkül.

56 ÁBTL 3.2.4. K-614. 136. Jelentés, 1961. július 27.

ő az MNVK-2-nek tartozott beszámolási kötelezettséggel. (Ugyanakkor Kallós utalt arra is, hogy Gál az egyetlen, aki egyáltalán nem írt semmiféle jelentést.) Korábbi pályafutása alapján az is elképzelhető, hogy Gál közvetlenül a szovjeteknek dolgozott, de az is lehet, hogy a párton és a titkosszolgálaton belül formálódó pénzügyi-korrupciós hálózatnak már ekkor is volt annyi ereje, hogy kijátssza a hivatalos utat és saját kapcsolatrendszer építésével próbálkozzon a tengerentúli kiküldetést felhasználva.

Csomagküldés piaci alapon

Más érdekek megjelenésére utalhat az a polémia is, amely az IKKA (IBUSZ Külföldi Kereskedelmi Akció) képviselő körül alakult ki. Az IKKA-t a második világháború után a kommunista vezetés honosította meg Magyarországon azzal a céllal, hogy valutabevételi forráshoz jussanak.⁵⁷ Miután a vasfüggöny lezárult, nyugati iparcikkekhez, bizonyos közszükségleti termékekhez, divatos ruházathoz, luxusnak számító élelmiszerekhez (például kakaó, kávé) lehetetlen volt hozzájutni a hazai boltokban. Az emigrációba szakadt magyarság többségének maradtak itthon közeli rokonaik, akiket segíteni szerettek volna, ezt kihasználva alakították ki ezt a speciális csomagküldő szolgáltatást. Külföldön az IKKA képviselőteken befizetett valutáért eleinte előre összeállított csomagokat küldhettek haza, később már árlistából válogathatták össze azokat a portékákat, amelyekkel meg akarták lepni szeretteiket. Az ötvenes-hatvanas években tovább egyszerűsödött a rendszer, és megjelentek az IKKA-utalványok, amelyeket speciális boltokban lehetett idehaza beváltani; akár nyugati gépkocsit vagy öröklakást is lehetett az utalványokért cserébe vásárolni. A rendszer üzemeltetője eleinte a Magyar Külforgalmi Rt. volt, amely kommunista pártvállalként jött létre, vagyis a rendszer eleinte kifejezetten a kommunista hatalomátvétel finanszírozását szolgálta, majd az egypártrendszer létrejöttével, az államosítások befejeztével a szolgáltatást átvette az IBUSZ. 1968 után az Országos Taka-

57 A blokk többi országában is léteztek hasonló megoldások.

rékpénztár lett az üzemeltető. A világ összes földrészén, számos országban több száz képviselő működött, az árucikkek beszerzését, az IKKA-boltok ellátását a Monimpex⁵⁸ végezte.

Eaton már első magyarországi látogatása alkalmával felvetette, hogy érdemes lenne a hazai vezetésnek kapcsolatba lépnie Gombos Zoltánnal, az amerikai laptulajdonossal, aki újságjain keresztül sok ezer emigráns magyarhoz elér, így befolyásolni tudja az óhazához és a kommunista vezetéshez fűződő viszonyulásukat. Gombos is hajlandó volt a kádári kormánnyal együttműködni, cserébe anyagi hasznot remélt: át akarta venni az amerikai térség IKKA-képviselétét. A dokumentumokban éveken keresztül visszatérő vitatéma maradt a kérdés, úgy tűnik, hogy ez volt a kooperációs tervezet Achilles-sarka. A Monimpex nem akarta átadni az áruforgalmazás jogát egy létrehozandó új vegyesvállalatnak, Eaton és Gombos részéről viszont ez az üzletág lett volna a garancia a vállalkozás nyereségességére. Gál Endre mint az MKB elnöke nem tartotta indokoltnak a Monimpex hatásköréből kivonni az IKKA-beszerzéseket, hiszen a meglévő rendszer szerinte – és a külkereskedelmi vállalat szerint is – tökéletesen működött.⁵⁹

Társutas médiamanipuláció

Gombos Zoltán és Eaton ismeretségének kezdeteiről keveset tudunk, de annyi bizonyos, hogy már a milliárdos 1959-es jelentkezésekor kapcsolatban álltak egymással. Gombos Zoltán erdélyi származású újságíró és laptulajdonos 1925-ben emigrált az Egyesült Államokba. 1939-ben vásárolta meg a clevelandi *Szabadság* című napilapot, majd több magyar nyelvű újság tulajdonosa lett, többek között a New Yorkban megjelenő *Amerikai Magyar Népszaváé*.⁶⁰ Politikailag

58 A Monimpexet 1948-ban alapították különböző luxuscikkeknek számító termékek forgalmazására, például: dohánytermékek, minőségi alkoholos italok, só stb.

59 ÁBTL 3.2.4. K-614. 159. Feljegyzés a magyar–amerikai vegyesvállalat tervezetéről, dátum nélkül.

60 Elhunyt Gombos Zoltán. *Amerikai Magyar Népszava*, 85. (1984) 49. sz. 1984. december 7. 1.

a Demokrata Párthoz állt közel,⁶¹ és médiabirodalmának köszönhetően a 70-es évekre az amerikai politikai életben is számottevő figurává vált: 1980-ban Carter elnök meghívására helyet kapott a Madridban megrendezett európai biztonsági és együttműködési konferenciára kiutazó amerikai küldöttségben.⁶²

Az általa kiadott lapok az amerikai magyar emigráció döntő többségéhez eljutottak, így meghatározó szerepet játszottak a Magyarországról kialakult közvélemény formálásában. 1956 után még a baloldali érzelmű személyek is erős kritikával viszonyultak Kádárhoz és kormányához, így a Gombos által kiadott lapok hangvétele sem lehetett túlságosan baráti, ha nem akarták elveszíteni olvasóikat.

1961-ben az Egyesült Államokba látogató magyar delegáció találkozott Gombossal is, aki felajánlotta szolgálatait, miközben mentegetőzött: a jelenlegi viszonyok között nem lehetne a piacon megmaradnia, ha a magyarországi rendszerrel szemben megengedőbb hangot ütne meg. Ennek ellenére ígéretet tett arra, hogy fokozatosan új irányba állítja újságjait, a viszonzást üzleti alapon remélte, például az IKKA-képviselőt átvételét akarta elérni.⁶³

Gombosban eleinte nem bíztak meg a magyarországi döntéshozók, és az IKKA komoly üzleti hasznot jelentett,⁶⁴ így ennek átengedése korántsem volt tét nélküli. Végül nem is került rá sor, Gombos soha nem érte el ezt a célját. Az is igaz, hogy politikai irányváltása is lassabban következett be, mint az MSZMP vezetői várták volna tőle. Egy 1964-es jelentésben arról számol be a hírszerzés, hogy a Gombos tulajdonában álló 16 lap rendszeresen kritikai éllel ír a szovjet blokkról és a szocializmusról, bár a hangvétel észrevehetően enyhült.⁶⁵ Gombos továbbra is bizonygatta, hogy átállítja a lapjait a Kádár-rendszer lojális megítélésére, de ezt csak fokozatosan lehet megtenni, ugyanis a hirtelen irány-

61 Borbándi 1996, 173.

62 Borbándi 1989, 213.

63 ÁBTL 3.2.4. K-614. 140. Jelentés, 1961. augusztus 4.

64 A 60-as évek elején évi 5-10 millió amerikai dollár bevétele keletkezett a csomagküldésből Magyarországnak, amely a súlyos valutánségben jelentős összegnek számított. Forrás: <https://www.otpedia.hu/egyszer-volt/konyhaablak-a-vasfuggonyon/ikka-avagy-a-dollarboltok-titka>; a letöltés időpontja: 2022. július 11.

65 ÁBTL 3.2.5. O-8-073/4. 82. Tájékoztató jelentés, 1964. június 26.

váltás ellenállást fog szülni az amerikai magyarok körében. Gombos zsarolási potenciálnak érzékelte helyzetét a magyarországi döntéshozókkal fenntartott kapcsolatban, és hangoztatta, hogy újságjainak megemelt példányszámával az emigráns magyar sajtó hozzávetőlegesen 95%-át a kezében tartja: „Hivatkozott arra, hogy ennek keretében sikerrel olvasztotta be a legszélsőségesebb lapok viszonylag nagy számát.” – idézték őt az állambiztonsági jelentésben.⁶⁶ Megerősítette, hogy a kezében lévő sajtóbirodalom hasznára válhatna a kádári hatalomnak, „burkoltabb utalásokkal azonban itt is érzékeltette, hogy a változások realizálását lényegesen befolyásolhatja, hogy őt bevonjuk-e és milyen haszonnal esetleges üzleteinkbe”⁶⁷

Gombos lapjainak hangneme az elkövetkező egy-két évben jelentősen enyhült Kádár Jánossal és politikájával kapcsolatban. 1966-ban már azt lehet olvasni a hírszerzés összefoglalójában, hogy a jobboldali emigráció tagjai „általános támadást indítottak Gombos Zoltán és Cyrus Eaton ellen, amiért üzleti kapcsolatban vannak az IKKÁ-val”⁶⁸. Bár az IKKA-képviselőt felett soha nem szerzett befolyást Gombos, a konszolidáció útjára lépett Kádár-rendszert ekkor már nagyon pozitívan jelenítette meg lapjaiban, a „gulyáskommunizmus” hírének terjesztőjévé, valódi társutassá vált, és ezt az amerikai magyarság egy része nem tolerálta. A későbbiekben Gombos Zoltán a Kádár-rendszer és a keleti blokk tökéletesen lojális partnere lett, még az állambiztonság ügynöke által írt szatirikus cikket is cenzúrázta, mert túlzottan kritikusnak ítélte meg a Szovjetunióval szemben.⁶⁹

Kifulladt kapcsolat

Az amerikai–magyar gazdasági kapcsolatok élénkítésének terve, amelyet Eaton közeledését kihasználva akartak megteremteni, végül megghiúsult. A magyar delegáció USA-beli látogatása után Eaton fiának, ifjabb Cyrus Eatonnak adta át

66 ÁBTL 3.2.5. O-8-073/4. 58. Beszélgetés Gombos Zoltánnal, 1963. december 12.

67 ÁBTL 3.2.5. O-8-073/4. 58. Beszélgetés Gombos Zoltánnal, 1963. december 12.

68 ÁBTL 3.2.5. O-8-073/7. 79. Jelentés, 1966. október 15.

69 Mező 2016, 88–89.

a Magyarországgal közösen alapítandó vegyesvállalat kivitelezésének ügyét. A hatalmas cégbirodalom örököse 1961 őszén látogatott először Magyarországra, Apró Antal személyesen fogadta az üzletembert és feleségét.⁷⁰ A későbbiekben Apró és Eaton többször is találkoztak.

A tárgyalások éveken keresztül zajlottak, 1964-ben egy AMKER névre hallgató kereskedelmi cég működési feltételeinek és kereteinek végső egyeztetése zajlott Clevelandben, Hamburger László és Gál Endre vezetésével.⁷¹ Gál ekkor már kimondottan a létrehozandó vegyesvállalat mellett érvelt, magáévá tette ifjabb Cyrus Eaton elképzeléseit, és jelentésében annak elfogadását ajánlotta. Eaton nem tartotta kivitelezhetőnek, hogy importőrként működő vállalkozást indítsanak, mert akkor a Magyarországról származó árucikkek sokfélesége miatt különböző területekhez értő szakembereket kellett volna alkalmazni, ezáltal túl nagy apparátust kényszerültek volna foglalkoztatni folyamatosan. Az amerikai ezért egy képviseleti cégben gondolkodott, amelynek bevételi alapját a magyar külkervállalatoktól származó jutalék jelentette volna. (A cég tehát közvetítésre szakosodott volna, feltehetően arra a szisztémára tervezték a működését, amelyet a reexport felfuttatásával éppen ezekben az években dolgoztak ki a magyar külkereskedelmi lobbijai.⁷²)

Az egyeztetés egyik kiemelt pontja az IKKA kérdése volt. Az előző három évben sokat finomodtak és közeledtek az álláspontok, sem Gál, sem a Monimpex nem zárkózott már el az IKKA-képvisélet átalakításának gondolatától. Eaton ötlete, amely szerint az AMKER vegyesvállalaton belül létre kellene hozni egy osztályt, amely az IKKA ügyeit intézné, elfogadható volt a Monimpex részéről is: „Igen helyesen állapítja meg a Monimpex, hogy az IKKA vezérképvi-

70 HU-MNL OL MKS 288. f. 7/117. ó. e. 15. Jegyzőkönyv a Titkárság 1961. szeptember 25-én tartott üléséről.

71 ÁBTL 3.2.5. O-8-073/4. 36–39. Vegyesvállalat létesítése Cyrus Eaton érdekeltséggel, 1964. április 24.

72 Erről lásd: Borvendég 2017; Borvendég 2020. A reexport a különleges külkereskedelmi ügyletek sorába tartozik, közvetítő kereskedelmet takar, vagyis ebben a formában az eladó és a vevő közé egy közvetítő ékelődik. Ezt az üzlettípust a hidegháború idején a politikai direktívák, embargós szabályok kijátszására is használták. Ebben az időszakban Magyarország alkalmazta legnagyobb arányban a közvetítő kereskedelmet, erre a szisztémára egy maffiaszerűen működő korrupciós hálózat épült rá.

selet nagy forgalmával egy magyar-amerikai vegyesvállalat anyagi bázisát képviselhetné. [...] A vegyesvállalat ezen osztálya a Monimpexszel létesített vegyes vállalkozásnak lenne tekintendő.” – ecsetelte a helyzet pozitívumait Gál Endre.

Külön fejezet volt a tárgyalás során a Gombos Zoltánnal való kapcsolat rendezése. Ifjabb Eaton elfogadta, hogy a magyar fél nem szeretne Gombossal közvetlen üzleti kapcsolatba kerülni, de nem volt hajlandó kihagyni őt teljesen a vegyesvállalat létrehozásából. Érdekes a magyar álláspont, hiszen látható, hogy az emigráció megnyerése szempontjából fontosnak tartották Gombos lojalitását, de továbbra sem akarták átadni neki az IKKA képviseletét. Ezzel kapcsolatban részletes magyarázatot nem tudunk kiolvasni a jelentésekből. A nem múló bizalmatlanságban az is közrejátszhatott, hogy a nyílt üzletelés még inkább hiteltelenítette volna Gombost az antikommunista emigráció szemében, vagyis kevésbé lett volna hatékony a befolyásolás, amelyet rajta keresztül igyekeztek elérni, ha közvetlenül tetten érhető lett volna a gazdasági érdek a laptulajdonos és a magyar kormány között. Gombos lapjainak hangvétele sokat változott a 60-as évek közepére, vagyis jó szolgálatot tett a konszolidáció útjára lépő Kádár-kormányzatnak: „Gombos az utóbbi időben igen sokat változtatott politikai álláspontján és miután lapjukon keresztül elsősorban a magyar közvélemény kialakítására nagy befolyással rendelkezik, várható, hogy ezen befolyását a magyar–amerikai kapcsolatok fejlesztése érdekében fel fogja használni.” – dicsérték az állambiztonság emberei.⁷³ Az Eaton által felvázolt tervzetben Gombosnak is szerep jutott, hiszen éppen az emigráción belül létező befolyása segíthetett az IKKA felfuttatásában, de ezt szigorúan a kettejük között kötendő kétoldalú szerződés szabályozta volna, vagyis hivatalosan a magyar félhez a kiadótulajdonosnak nem lett volna köze.

Hiába közeledtek az álláspontok, végül a vegyesvállalat alapítására nem került sor, 1966 őszén már arról jelent a hírszerzés, hogy Eaton elállt a formálódó üzlettől,⁷⁴ és érezhetően a magyar fél sem forszírozta már a cégalapítást. Magyarázatot ugyan nem tartalmaznak az iratok arról, miért halt el a kezdeményezés, de minden bizonnyal Magyarország elszigetelődésének megszűnésében kell

73 ÁBTL 3.2.5. O-8-073/4. 38.

74 ÁBTL 3.2.5. O-8-073/7. 509. Tájékoztató Jelentés, 1966. szeptember 10.

keresnünk a megoldás kulcsát. 1963-ban Kádár amnesztiát hirdetett a politikai foglyoknak, amely ugyan korántsem volt teljes körű, ráadásul tudjuk, hogy az ötvenhatosok többnyire nem politikai elítéltként töltötték büntetésüket, a Nyugat számára azonban elegendő volt ezen gesztus ahhoz, hogy könnyítse nek lelkismeretükön. Nagypolitikai szinten is megkezdődhettek a tárgyalások, Magyarországnak már nem kellett kerülőutat keresni ahhoz, hogy javítson a tengerentúli nagyhatalommal való viszonyán. 1964 februárjában a magyar fél kezdeményezte, hogy kezdjenek kétoldalú tárgyalásokat a vitás kérdések rendezésére.⁷⁵ A kulturális kapcsolatok élénkültek fel legelőször, a Ford Alapítvánnyal együttműködésben ösztöndíjrendszert alakított ki a Kulturális Kapcsolatok Intézete, 1971-ben Mindszenty bíboros is elhagyta a budapesti amerikai nagykövetség épületét, az 1975-ös Helsinki Alapokmány aláírásával pedig általános enyhülés kezdődött meg a két blokk között.

1971-ben került sor az első magas rangú tisztségviselő hivatalos látogatására az Egyesült Államokba. Vályi Péter, a Minisztertanács elnökhelyettese utazott a tengerentúlra és tárgyalt a diplomácia és a gazdasági élet egyes szereplőivel. Vályinak ez az útja a magyar gazdasági élet szereplői számára ellentmondásos eredményt hozott, hiszen a hazai piacon dominált a nyugatnémet ipar, amely a 60-as évek során jelentős korrupciós pénzeket fektetett abba, hogy konkurencia nélkül élvezhesse a vasfüggönnyel elzárt területek iparcikkszükségletének kielégítéséből származó hasznot, így érdekében állt megvédeni a német gazdasági befolyást.⁷⁶ A történelmi gyökerekkel is rendelkező német dominancia változatlanul megmaradt, az Egyesült Államok és a Magyar Népköztársaság közötti gazdasági kapcsolatok ezt soha nem tudták felülírni, de 1978-ban – a Szent Korona visszaadásának évében – a két ország aláírta kereskedelmi megállapodását, amelyben rögzítették a legnagyobb kedvezmény elvét is.

Jelen esettanulmány a Kádár-kormány szövetségi külpolitikájának útkereséseiből tárt fel egy apró momentumot. A nyugati nyitás politikáját sokáig úgy interpretálta a szakirodalom, hogy egyfajta függetlenedés volt a Szovjetuniótól, amellyel Kádár egyértelműen a mozgásterét igyekezett bővíteni, holott valójá-

75 Borhi 2015, 229.

76 Erről lásd: Borvendég 2020, 149–177.

ban a békés egymás mellett élés szovjet modelljének megvalósításához igazodó és azt szolgáló eszköz volt csupán. Természetesen segítette a magyarországi vezetés hatalmának megtartását is, hiszen a konszolidáció megteremtéséhez tőkére volt szükség, ehhez viszont a nyugati gazdasági kapcsolatok megerősítése és kiszélesítése vezetett.

Hatalmi oldalról tehát külpolitikai tapogatódzásokat és diplomáciai kerülıutak kutatását olvashatjuk ki ebből a történetből, de van más aspektusa és tanulsága is a Cyrus Eatonnal folytatott tárgyalásoknak. A nagytőke a kétpólusú világrend kialakulásától kezdve kollaborált a kommunista blokkal: a nagyvállalkozók szerepet játszottak a Szovjetunió megszilárdításában és a hidegháború végéig kihasználták az elzárt és monopolizált piacok kiszolgáltatottságát. De nemcsak a nagytőke élt vissza a valutaínséggel és gazdasági elmaradottsággal küzdő országok helyzetével, hanem a kommunista pártok is örömmel működtek együtt olyan üzletemberekkel, akik megtestesítették az általuk ellenségképként felrajzolt kizsákmányoló kapitalistákat. Az átütő erejű ellentmondás feloldása mégsem jelentett problémát: propaganda szintjén megteremtették a filantróp milliárdos figuráját, aki ugyan „kizsákmányoló” életmódot folytat, ugyanakkor az emberiség iránt érzett felelősségtől áthatva jótékonykodik, segíti a gyengéket és elesetteket, de leginkább önfeláldozó módon harcol a békéért. Ez a fajta „szövetség” végigkísérte a hidegháború valóságát, így az 1945 utáni politika-, társadalom- és gazdaságtörténet árnyalásához hozzátartozik ennek a kapcsolatrendszernek az elemzése is. Különösen annak fényében, hogy harminc évvel a rendszerváltoztatás után mindennapi tapasztalatunk, hogy az átmenet éveiben nem sikerült megteremteni gazdasági értelemben a szuverenitásunkat, nem csökkentettük átütő módon kiszolgáltatottságunkat. Ez részben azzal is magyarázható, hogy a hetvenes-nyolcvanas évek folyamán a hazai pénzügyi elit egyre inkább Nyugatra orientálódott, ezer szállal kötelezte el magát nagy multinacionális cégek irányába, amelyek a megnyíló piacokon versenyelőnyre tettek szert. Ezeknek a gazdasági kapcsolatoknak a kialakításában pedig nagy szerepet játszott néhány szimbolikus figura, olyanok, mint például Cyrus Eaton és Armand Hammer.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Balogh 2010.** Balogh Margit: Mindszenty József az amerikai követségen. *História*, 32. (2010) 3. sz. 14–17.
- Balogh 2015.** Balogh Margit: *Mindszenty József I–II*. Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest, 2015.
- Baráth–Gecsényi 2015.** Baráth Magdolna – Gecsényi Lajos: *Főkonzulok, követelek és nagykövetelek, 1945–1990*. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest, 2015.
- Békés 2019.** Békés Csaba: *Enyhülés és emancipáció. Magyarország, a szovjet blokk és a nemzetközi politika 1944–1991*. Osiris Kiadó–MTA TK, Budapest, 2019.
- Borbándi 1989.** Borbándi Gyula: *A magyar emigráció életrajza 1945–1985. I–II*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1989.
- Borbándi 1996.** Borbándi Gyula: *Emigráció és Magyarország. A nyugati magyarok a változások éveiben 1985–1995*. Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Basel–Budapest, 1996.
- Borhi 2015.** Borhi László: *Nagyhatalmi érdekek hálójában. Az Egyesült Államok és Magyarország kapcsolata a második világháborútól a rendszerváltásig*. Osiris Kiadó–MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest, 2015.
- Borvendég 2017.** Borvendég Zsuzsanna: *Az „impexek” kora. Külkereskedelmi fedéssel folytatott pénzkivonás a „népgazdaságból” a Kádár-rendszer idején az állambiztonsági iratok tükrében*. Nemzeti Emlékezet Bizottsága, Budapest, 2017.
- Borvendég 2020.** Borvendég Zsuzsanna: *Mesés kémjátszmák. A nyugati külkereskedelmi hálózatok kiépülése 1945 után*. Magyarágkutató Intézet, Budapest, 2020.
- Borvendég 2021.** Borvendég Zsuzsanna: *Fordulat nélkül. A külkereskedelem szovjetizálása, 1944–1949*. In: Horváth-Lugossy Gábor – Vizi László Tamás (szerk.): *A Magyarágkutató Intézet évkönyve 2020*. Magyarágkutató Intézet, Budapest, 2021. 89–110.

- Cosidine 1983.** Cosidine, Bob: *Sokszoros élet. Armand Hammer rendkívüli története.* Magvető Kiadó, Budapest, 1983.
- Dorussen–Ward, 2010.** Dorussen, Han – Ward, Hugh: Trade networks and the Kantian Peace. *Journal of Peace Research*, 47. (2010) 1. sz. 29–42.
- Epstein 1996.** Epstein, Edward Jay: *Dossier the Secret History of Armand Hammer.* Random House, New York, 1996.
- Hubai–Szabó 1998.** Hubai László – Szabó Éva: A Magyar Kommunista Párt gazdálkodása 1944–1948. *Múltunk*, 43. (1998) 2. sz. 77–119.
- Kalmár 2014.** Kalmár Melinda: *Történelmi galaxisok vonzásában. Magyarország és a szovjetrendszer, 1945–1990.* Osiris Kiadó, Budapest, 2014.
- Kávássy 2019.** Kávássy János Előd: *Sodrásban. A Magyar Népköztársaság és az Amerikai Egyesült Államok kapcsolatai a hidegháború végjátékában.* CEPLI Kiadó, Budapest, 2019.
- Mészáros 1999.** Mészáros István: Mindszenty bíboros szilenciumra ítélese 1971-ben. *Valóság*, 42. (1999) 4. sz. 62–76.
- Mező 2016.** Mező Gábor: *Nyilasból kommunista besúgó. Egy „politikai prostituált” története.* Hamvas Béla Kultúrakutató Intézet, Budapest, 2016. https://www.hamvasintezet.hu/wp-content/uploads/2018/10/Kutasi-ko%CC%88nyv_jav.pdf, a letöltés időpontja: 2022. július 14.
- Mindszenty 2015.** Mindszenty József: *Emlékirataim.* Helikon Kiadó, Budapest, 2015.
- Orbán-Schwarzkopf 2017.** Orbán-Schwarzkopf Balázs: Fegyver és drog a 80-as években. Szemelvények a fegyver- és kábítószerkereskedelemből, valamint a terrorizmus kutatható állambiztonsági irataiból. *Betekintő*, 11. (2017) 4. sz. https://www.betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2017_4_orban_schwarzkopf_0.pdf, a letöltés időpontja: 2022. július 14.

FELHASZNÁLT SAJTÓANYAG

Amerikai Magyar Népszava, Esti Hírlap, Magyarország, Népszabadság, Népszava, Szovjetunió

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára:

ÁBTL 3.2.4. K-614

ÁBTL 3.2.5. O-8-073/4.

ÁBTL 3.2.5. O-8-073/7.

ÁBTL 3.2.5. O-8-182.

Central Intelligence Agency Freedom of Information Act (Freedom of Information Act; információs szabadságról szóló törvény)

CIA FOIA Prospects for US Export to Hungary and Poland, 1989. szeptember 1.

CIA FOIA Transcript of Broadcast by Fulton Lewis, Jr., 1958. június 13.

CIA FOIA The Mike Wallace interview. Guest: Cyrus Eaton. 1958. május 4.

CIA FOIA Hungarian Economic Activities in Western Europe, 1949. november 17.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára:

HU-MNL-OL MKS 288. f. 7/68. ő. e. Feljegyzés Cyrus Eaton amerikai nagytőkés meghívásáról, 1959. december 17.

HU-MNL-OL MKS 288. f. 5/184. ő. e. Előterjesztés az MSZMP KB Titkárságához, 1960. május 23.

HU-MNL-OL MKS 288. f. 5/183. ő. e. Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1960. május 17-én megtartott üléséről.

HU-MNL-OL MKS 288. f. 7/117. ő. e. Jegyzőkönyv a Titkárság 1961. szeptember 25-én tartott üléséről.